

DE VERVOLGING VAN DE BELGISCHE VRIJWILLIGERS IN DE SPAANSE BURGEROORLOG, 1936-1939

Omtrent de rol gespeeld door de BWP en de autonomie van de rechterlijke macht

RUDI VAN DOORSLAER *

DE SPAANSE BURGEROORLOG KAN DOORGAAN ALS DÉ CONFRONTATIE IN DE JAREN 1930 TUSSEN DE DOMINANTE IDEOLOGISCH-POLITIEKE STROMINGEN VAN ERIC HOBSBAWMS ‘KORTE 20STE EEUW’. HET WAREN DE STROMINGEN DIE ZOWEL TER RECHTER- ALS TER LINKERZIJDDE DE 19DE EEUWSE LIBERAAL-BURGERLIJKE DEMOCRATIE WENSTEN TE BEKAMPEN. HET SPAANSE CONFLICT DOOR- KRUISDE ZOWEL STATEN ALS BEVOLKINGSGROEPEN EN VERKREEG NOG TIJDENS DE GEBEURTENISSEN ZELF, OOK IN BELGIË, EEN GROOT SYMBOOLGEHALTE. DE MEEST IN HET OOG SPRINGENDE ICONEN ERVAN WAREN DE VRIJWILLIGERS DIE NAAR HET IBERISCH SCHIEREILAND TROKKEN OM HUN ZAAK MET DE WAPENS TE VERDEDIGEN. DE BELGISCHE OVERHEID VERKLAARDE ZICHZELF ‘NEUTRAAL’ EN WENSTE TEZELFDERTIJD DE GRONDVESTEN VAN DE BURGERLIJKE DEMOCRATIE IN STAND TE HOUDEN. IN DIT KORTE BESTEK GAAN WIJ NA HOE EN WAAROM ZIJ ZICH TEGEN DE SPANJEVRIJWILLIGERS KEERDE, IN WELKE POLITIEKE CONTEXT DEZE REPRESSIE TE SITUEREN VALT EN WAT DIE ONS LEERT OVER DE RELATIE TUSSEN DE UITVOERENDE EN DE RECHTERLIJKE MACHT.

I. Inleiding

Zo ongeveer gelijktijdig met het uitbreken van de burgeroorlog in Spanje, medio juli 1936, formuleerde de minister van Buitenlandse zaken Paul-Henri Spaak voor het eerst de Belgische neutraliteitspolitiek ¹. In het kader van deze nieuwe oriëntatie in het buitenlands beleid van België, sloot de regering zich op 15 augustus 1936 ook aan bij het Niet-Interventiecomité (NIC) dat in Londen was opgericht en begin september 1936 aan zijn werkzaamheden begon. Van bij het uitbreken van de burgeroorlog hadden Duitsland en Italië belangrijke, zoniet doorslaggevende, hulp geboden aan de rebellerende militairen rond generaal Franco. Frankrijk en Groot-Brittannië namen daarop het initiatief tot creatie van het NIC. Ook de Sovjet-Unie, Duitsland en Italië traden, althans officieel, toe. Het duurde niet lang vooraleer de Sovjet-Unie besliste tot actieve steun aan de wettelijk verkozen republikeinse regering.

De houding die de Belgische overheid aannam t.a.v. de vrijwilligers in het Spaans conflict was deels het gevolg van binnenlandse machtsverhoudingen en deels het gevolg van beslissingen die op het internationaal forum van het Niet-Interventiecomité werden genomen. Het betrof vrijwilligers in beide kampen, maar de Belgen die zich aan de zijde van de nationalisten engageerden vertegenwoordigden slechts 3 % van het totaal – ca.

1 Voor de context werd dankbaar gebruik gemaakt van : ÉRIC DAVID, “La condition juridique des volontaires belges pendant la guerre d’Espagne (1936-1939)”, in *BTNG*, 1987, 1-2, p. 39-80 en CHRISTINE DENUIT-SOMERHAUSEN, “La Belgique au Comité de non-intervention en Espagne”, in *BTNG*, 1987, 1-2, p. 15-38.

40 tegenover ca. 1.600. Eerst kwam men in de schoot van het NIC tot de verbintenis het leveren van wapens te verbieden, pas later werden ook de buitenlandse vrijwilligers te berde gebracht. Op 22 december 1936 aanvaardde België een Brits voorstel om een einde te maken aan de toeloop van vreemde vrijwilligers in Spanje.

II. De 'wet Bovesse' viseert onder socialistische druk slechts de rekrutering

Toen eind oktober 1936 Franco's troepen hun tenten opsloegen voor de poorten van Madrid, ging de Spaanse regering na enige aarzeling in op een aanbod van de Communistische Internationale om een vrijwilligerskorps op te richten. Terzelfder tijd startte de Belgische communistische partij (KPB) in al haar federaties met een campagne om vrijwilligers te werven voor Spanje². Nog geen maand later kwam de kwestie van de vrijwilligers in het parlement en in de regering aan bod.

Op 18 november 1936 zorgden de gebeurtenissen in Spanje voor bitse woordenwisselingen in de Senaat tussen de rechter- en de linkerkant³. Na de verkiezingen van 24 mei 1936, die een vrij spectaculaire vooruitgang hadden te zien gegeven van de extremistische partijen van rechts en van links, was een tweede regering 'van nationale eenheid' rond, Paul van Zeeland aangetreden waarin de drie traditionele partijen de handen in elkaar sloegen. De regering had bij monde van de liberale minister van Justitie François Bovesse, een verklaring afgelegd aan de pers waarin werd gesteld dat de vrijwilligers voor Spanje 10 tot 15 jaar gevangenisstraf riskeerden. De socialistische senator Henri Rolin wees er de minister van Justitie op dat de wettelijke basis voor zijn uitspraak ontbrak. Bovesse repliceerde daarop dat het rekruteren van vrijwilligers voor Spanje, aan beide zijden, gevaren inhield voor de binnenlandse veiligheid van België en voor de positie van het land in het buitenland. Hij stipte op een ondubbelzinnige manier de lijn uit die de regering wenste te volgen: "(...) *le recrutement sur notre territoire pour une armée étrangère ainsi que l'embauchement des personnes ayant encore des obligations militaires en Belgique, tout cela nous entendons le plus possible y mettre fin, parce que nous voulons démontrer notre impartialité absolue en cette matière et n'être pas entraînés dans un conflit international*"⁴. En op de opmerking van de communistische senator Walter Noël dat hij capituleerde voor het fascisme, repliceerde de minister "Pour nous ni fascisme, ni communisme, aucune puissance extérieure. Nous voulons vivre une vie belge, avec des moyens belges", waarop hij een spontaan applaus van de meerderheid in ontvangst kon nemen.

2 Verantwoordelijke voor 'Spanje' in het Politiek bureau van de KPB was Joseph Leemans uit Verviers. Procesverbaal van de vergadering van het Secretariaat van de KPB, 6.11.1936 (DacOB, Belgische archieven van de Komintern, 1921-1940, A5/8).

3 *Parlementaire Handelingen*, Senaat, Vergadering van 18 november 1936, p. 46.

4 *Idem*, p. 54.

- De liberale minister van Justitie François Bovesse (uiterst links) gaf in januari 1937 zijn naam aan de wet die het ronselen van vrijwilligers voor de Spaanse burgeroorlog moest verhinderen. (Foto Soma)

Een goede week later, op 24 november 1936, kwam de kwestie van de rekrutering ook in de ministerraad ter sprake ⁵. François Bovesse vatte er een verslag van de procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel samen. De vraag bleef inderdaad in hoeverre de communistische verantwoordelijken, die inmiddels door de partij waren aangeduid om het vertrek van de vrijwilligers in goede banen te leiden, konden worden vervolgd. Welke discussie daarop volgde is moeilijk uit te maken. De processen-verbaal van de ministerraad laten zich slechts tussen de lijnen lezen. Eventuele maatregelen tegen de vrijwilligers voor de Spaanse republiek lagen bijzonder gevoelig bij de linkse, communistische, maar zeker ook socialistische achterban. Het BWP-zwaargewicht in de regering was minister van Buitenlandse zaken Paul-Henri Spaak. Hij kwam van de uiterst-linkerzijde, maar had op dat ogenblik reeds een hele ommezwaai gemaakt en kon binnen de socialistische partij worden gezien als de grote voorvechter van de regeringspolitiek inzake neutraliteit ⁶. Een voorstel tot repressieve actie tegen het

⁵ Proces-verbaal van de ministerraad van 24 november 1936, nr. 34 (ARA).

⁶ MICHEL DUMOULIN, *Spaak*, Brussel, 1999. In deze biografie wordt de nadruk gelegd op de staatsman Spaak en niet op zijn plaats en rol in de schoot van de Belgische socialistische beweging.

vrijwilligerschap stelde meteen de zaken op scherp. Welke keuze zou de partijleiding maken : voor haar basis die zich emotioneel zeer betrokken voelde bij de Spaanse zaak of voor trouw aan de regeringsafspraken ?

Vooraf Emile Vandervelde, de oude voorzitter en *patron* van de BWP die in de tweede regering van Zeeland de voor hem gecreëerde ministerpost van Volksgezondheid bezette, zat hiermee hoogst verveeld. In zijn ogen gold Spanje zowat als het kloppend hart van het socialisme anno 1936. Het feit dat in het verslag van de ministerraad de zinsnede is opgenomen “*Le Conseil marque son accord pour le maintien de la politique de non-intervention adoptée par le gouvernement*”, wijst erop dat er geen unanimitie bestond in de schoot van de regering ⁷. François Bovesse liet er geen twijfel over bestaan dat hij in naam van de regering alle wettelijke middelen zou aanwenden om de activiteiten van de “*organismes de recrutement*” te dwarsbomen. In feite stond Vandervelde erg kritisch ten aanzien van de niet-interventiepolitiek in Spanje. Zo had hij openlijk een motie van steun aan de Spaanse republiek van de Socialistische Internationale goedgekeurd. Zijn groeiend ongenoegen leidde in januari 1937 tot een conflict rond de houding van de regering in de moord op de Belgische zaakgelastigde in Madrid, baron Jacques de Borchgrave, en uiteindelijk tot zijn ontslag als minister ⁸.

Diezelfde 24ste november 1936 kwam de affaire van de Spanjevrijwilligers ook in de Kamer ter sprake. De Brusselse communistische volksvertegenwoordiger en partijsecretaris Xavier Relecom verweet de Belgische regering dat ze door de strikte toepassing van de niet-interventie mede verantwoordelijk was voor de superioriteit van het nationalistische leger, terwijl ze de democratisch verkozen regering in de kou liet staan. Zijn toespraak werd herhaaldelijk onderbroken en bij lezing ervan wordt de historicus onherroepelijk meegesleurd in de passies die de Spaanse burgeroorlog toen opriepen. Telkens Relecom de Duitse en Italiaanse interventie op de korrel nam, werd hem ter rechterzijde “*Et la Russie, alors*” toegeroepen. Relecom vatte de positie van de KPB m.b.t. de vrijwilligers zo samen : “*Je veux donc ici magnifier non seulement le courage de ces jeunes gens qui quittent notre pays pour aller défendre la liberté en Espagne, mais aussi cette merveilleuse action de solidarité qui s’accomplit particulièrement dans les milieux ouvriers...*” ⁹.

De Rexist Henri Horward en zijn partijgenoot Marcel Derudder legden op 1 december 1936 een wetsvoorstel neer dat de bestraffing beoogde van diegenen die personen aanwieren voor een vreemde troepenmacht ¹⁰. Een week later pleitte ook minister van

7 *Ibidem*.

8 JANET POLASKY, “The Insider as Outsider : Emile Vandervelde and the Spanish Civil War”, in *BTNG*, 1987, 1- 2, p. 343-355.

9 *Parlementaire Handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, Vergadering van 24 november 1936, p.170.

10 *Parlementaire Documenten*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, zittingsjaar 1936-1937, nr. 102.

Justitie François Bovesse in de ministerraad voor het neerleggen van een wetsontwerp dat dezelfde doelstelling nastreefde ¹¹. Het bleek zo te zijn dat met betrekking tot de ‘wervers’ de Belgische wetgeving slechts voldoende gewapend was wanneer militairen in actieve dienst werden aangeworven; voor burgers daarentegen was dit niet het geval. Die lacune wenste Bovesse weg te werken. Opnieuw was hieromtrent niet direct eensgezindheid in de regering. Het ontwerp werd daarom toevertrouwd aan een beperkt ministercomité, waarin naast Bovesse ook Hubert Pierlot, Paul-Henri Spaak en Emile Vandervelde zetelden.

De aanwezigheid van Emile Vandervelde in dat comité was geen toeval. Voor hem ging dit wetsvoorstel een brug te ver. In de ministerraad had hij te kennen gegeven dat het voor hem niet kon dat België veel strengere maatregelen zou nemen om de rekruteringen tegen te gaan dan zijn partners in het Niet-Interventiecomité, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk ¹². Hij was op 8 december naar Paul van Zeeland en François Bovesse gestapt met de mededeling dat hij een dergelijk wetsontwerp niet zou goedkeuren. Hij stelde hen voor de kwestie van de vrijwilligers voor het NIC in Londen te brengen met het oog op een gezamenlijk standpunt. Van Zeeland, die niet veel zag in die suggestie omdat daardoor de zaak op de lange baan werd geschoven, vond het beter van dit wetsontwerp “een vrije kwestie” te maken. Zowel de ministers als de parlementairen zouden dan niet aan de partijdiscipline worden onderworpen. Hierin zag Vandervelde een uitweg voor zijn moreel probleem. Het beperkt ministercomité stemde met dit voorstel in, waarna Vandervelde eenvoudigweg niet langer bij de voorbereiding van het wetsontwerp werd betrokken. Enkele dagen later vergaderde het opnieuw en Paul-Henri Spaak legde samen met Bovesse de laatste hand aan de tekst.

Op 11 december 1936 werd het bewuste wetsontwerp voorgelegd op de ministerraad ¹³. Paul-Henri Spaak meldde er dat Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zich bereid hadden verklaard om de nodige wettelijke maatregelen te nemen ten einde de rekrutering van vrijwilligers voor de beide strijdende partijen in Spanje te belemmeren. Hij vroeg aan de regering of hij in naam van België een gelijkaardige verzekering kon geven. François Bovesse pikte daarop in met de lectuur van een verslag van de procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Brussel over de op gang zijnde wervingen van vrijwilligers. Later, bij de stemming van het uiteindelijke ontwerp in de Senaat op 30 december, las Bovesse enkele uittreksels voor uit dit bewuste verslag ¹⁴. In het proces-verbaal van de ministerraad vinden we geen verdere duiding bij het verslag. Maar het had Emile Vandervelde wel aan het denken gezet, in die mate zelfs dat hij er drie dagen later, op 14 december, op de

11 Proces-verbaal van de ministerraad van 7 december 1936 (ARA).

12 Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 14.12.1936 (AMSAB).

13 Proces-verbaal van de ministerraad van 11 december 1936 (ARA).

14 *Parlementaire Handelingen*, Senaat, Vergadering van 30 december 1936, p. 548-551.

- De socialistische protagonisten in het Spanjedebat : v.l.n.r. Paul-Henri Spaak, Hendrik De Man en Emile Vandervelde. (Foto Soma)

Bureauvergadering van de BWP uitgebreid op terugkwam ¹⁵. De feiten die de hoogste parketmagistraat van de hoofdstad in zijn verslag opsomde, bestempelde Vandervelde als “*tout à fait scandaleux*”. Er waren, zo meldde hij het Bureau, wel ‘heel wat’ van de onzen (lees : BWP-militanten) bij de rekruteringen betrokken, maar zij deden dat met de nodige omzichtigheid. De communisten daarentegen “*se livrent à des recrutements spectaculaires et on ne doit pas s’étonner que cela donne lieu à des choses révoltantes*”. Zo was er een jongen van 15 jaar zonder medeweten van zijn ouders ‘meegenomen’ en was ook een man aanvaard die een veroordeling had opgelopen wegens zedenfeiten : “*Les communistes conduisent les hommes à Paris et y font la noce*”. Toch, argumenteerde de *patron* verder, zou hij de tekst van Bovesse zoals hij nu voorlag niet tekenen. Hij was namelijk niet alleen van toepassing op die ronselaars zonder scrupules, maar ook op de algemene secretaris van de BWP als hij verder ging met te doen wat hij nu reeds twee maanden bezig was te doen en waarvoor hij gedekt werd door het partijbureau (Vandervelde maakte hier allusie op de activiteit van Jean Delvigne bij het smokkelen van wapens voor de Spaanse republiek) : “*...je me refuse absolument à faire la distinction*

¹⁵ Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 14.12.1936 (AMSAB).

entre le militant et le membre du gouvernement et à proposer des peines correctionnelles contre ceux dont j'approuve parfaitement la conduite". Vandervelde besloot zijn interventie met de mededeling dat als de partij hem hierin niet kon volgen hij zijn mandaat ter beschikking stelde.

De bal lag dus in het kamp van Paul-Henri Spaak, die niet kon aanvaarden dat er als gevolg van een 'vrije keuze' twee soorten socialistische ministers in de regering zouden zetelen : de ideologisch 'zuiveren' en de anderen die voor de achterban de gevolgen van de regeringsbeslissing zouden moeten torsen. Hij wenste dat de regering in alle duidelijkheid kon blijven verder regeren en dat ze niet sluipend werd uitgehold : "*Je n'accepte donc pas que le gouvernement ne se mette pas d'accord et je n'accepte pas non plus que les ministres socialistes ne se mettent pas d'accord*"¹⁶. Er was m.a.w. een crisis ontstaan rond het wetsontwerp over de rekrutering van vrijwilligers voor de Internationale Brigaden. Die crisis legde haarscherp de diepe tegenstellingen in de schoot van de BWP bloot tussen de principiële antifascisten en internationalisten rond de oude voorzitter Emile Vandervelde aan de ene kant en de nationaal en autoritair georiënteerde partijleden rond Spaak en Hendrik De Man aan de andere. "Links zijn betekende : antifascisme beleven, opgaan in de mythe van de Spaanse republiek, angst hebben voor de 'Nieuwe Orde', enz... Men kon dit zijn in vele gradaties, men kon in de anti-oorlogsliga militeren of voorzichtig liberaal pragmatiek zijn, maar toch wist en voelde men waar men stond. Welnu daar stond De Man niet (meer)", schreef Herman Balthazar reeds zo'n 30 jaar geleden¹⁷.

"Je suis de plus en plus persuadé que la politique de non-intervention est sage" argumenteerde Spaak, want een eventuele steun aan de Spaanse republiek kan logischerwijze alleen maar uitmonden in een oorlog op Europese schaal. Als de regering maatregelen voorstelt om de rekrutering te beteugelen dan steunt zij de vrede in Europa : "*Partir volontairement, c'est magnifique, mais allez chercher un pauvre type pour lui dire : je vous donne 20 francs par jour si vous voulez aller vous faire casser la g. pour une cause qui m'est chère, cela je le trouve éccœurant*".

Uit de lange discussie in het partijbureau blijkt duidelijk dat een meerderheid van de leden zich wel kon vinden in een tekst die de uitwassen van de werving voor Spanje zou beteugelen, maar dat een algemeen verbod al te zeer inging tegen de ideologische en politieke steun die de verkozen Spaanse regering bij de socialistische achterban genoot. Paul-Henri Spaak ging ermee akkoord een beperkte tekst voor te leggen, waarin uitsluitend de rekrutering door middel van beloften, giften, bedreigingen of machtsmisbruik werd strafbaar gesteld.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ HERMAN BALTHAZAR, "Hendrik De Man, een portret", in *Ons Erfdeel*, nr. 4, 9-10.1975 (jrg. 18), p. 556.

De avond van diezelfde 14de december 1936 stemde de ministerraad in met de herwerkte tekst van het wetsontwerp¹⁸. Op 24 december werd het ontwerp “Tot aanvulling van de wet op de militie, de werving en de dienstverplichtingen” goedgekeurd door de Kamer van volksvertegenwoordigers. De meerderheid van de socialistische fractie onthield zich bij de stemming¹⁹. De BWP-ministers stemden voor en enkele vooral Brusselse socialistische kamerleden stemden tegen²⁰. Op 30 december stemde ook de Senaat in met het ontwerp. De socialisten onthielden zich opnieuw²¹. De katholieke en liberale meerderheidspartijen steunden de regering. De Rexisten die in de Kamer het ontwerp hadden verworpen, stemden in de Senaat mee met de regering. De Vlaams-nationalisten stemden verdeeld en de communisten stemden, gesteund door enkele dissidente socialisten (zoals senator Henri Rolin) tegen. Op 1 januari 1937 trad de ‘wet Bovesse’ in voege. In deze wet werden de personen strafbaar gesteld die mensen aanwierven door middel van “giften, bezoldigingen, beloften, bedreigingen, misbruik van gezag of macht (...) ten behoeve van een vreemd leger of een vreemde troepenmacht”. Het beroep doen op idealisme bleef, onder de druk van de socialistische ministers, in theorie niet strafbaar²². De wet betrof daarenboven enkel de verantwoordelijken voor de rekrutering, over de vrijwilligers zelf werd – voorlopig – met geen woord gerept.

III. Justitie en politie willen de rekrutering verhinderen

Op 25 februari 1937 interpeleerde de Luikse communistische volksvertegenwoordiger Julien Lahaut de minister van Justitie over het gebruik dat in de praktijk van de ‘wet Bovesse’ werd gemaakt²³. Hij hekelde de praktijken van de rechterlijke ambtenaren die, ondanks de toezeggingen die in het parlement waren gedaan, toch de ‘politieke’ rekrutering viseerden.

Wanneer wij vandaag in de rechterlijke archieven willen nagaan of de bewering van Julien Lahaut enige grond heeft, stuiten wij op het probleem van de zeer partieel bewaarde archieven. Zo zijn bijvoorbeeld heel wat namen van Spanjevrijwilligers terug te vinden in de vonnis- en notitieregisters van het parket van Antwerpen,

18 Proces-verbaal van de ministerraad van 14 december 1936 (ARA).

19 Commentaar van François Bovesse tijdens het Senaatsdebat. *Parlementaire Handelingen*, Senaat, Vergadering van 30 december 1936, p. 549.

20 De tegenstemmers waren Isabelle Blume, Fernand Brunfaut, Melchior Uytroever en François Sainte. BÉNÉDICTE DENEYS, *Les socialistes belges face à la guerre civile espagnole*, faculteit Letteren, ULB, 1985, p. 96 e.v.

21 *Idem*, p. 552.

22 Emile Vandervelde herhaalde dit nog eens op 8 februari 1937 tijdens de vergadering van het Bureau van de BWP (AMSAB).

23 *Parlementaire Handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergadering van 25 februari 1937, p. 747 e.v.

maar de dossiers zelf blijken heel vaak te zijn verdwenen²⁴. Wij kwamen tot dezelfde vaststelling m.b.t. de administratieve ‘politieke’ dossiers van de Gerechtelijke politie bij het parket van Brussel²⁵. Ook daar waren vele dossiers van ‘Interbrigadisten’ leeg. Niet alleen zijn de archieven dus slechts partieel geconserveerd, het vermoeden is ook groot dat deze dossiers tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse politieke politiediensten werden gebruikt. Dat vermoeden wordt trouwens aangescherpt door de Duitse handgeschreven notities op de kaft van het administratief dossier m.b.t. de amnestie van de Spanjevrijwilligers (1938-1939) dat op het Auditoraat-generaal berust. Ook het dossier bij de Krijgsraad Brabant-Henegouwen van Paul Nothomb, zoon van de katholieke senator Pierre Nothomb, vrijwilliger in het *Escadrille* Malraux en tijdens de Tweede Wereldoorlog een tijd lang verantwoordelijke voor de communistische gewapende partizanen, draagt in hetzelfde handschrift en met hetzelfde rode potlood geschreven de toevoeging: “*Freiwillige in der Rotspanischen Armee – 1937*”²⁶.

Toch blijven er meer dan voldoende documenten over om te staven dat alle gerechtelijke, politie- en inlichtingendiensten, zowel burgerlijke als militaire, vanaf begin november 1936 de zaak van de Spanjevrijwilligers met bijzondere aandacht volgden. Op basis van de ‘wet Bovesse’ werden onderzoeken ingeleid door zo goed als alle parketten in het land. Uit het bewaard gebleven gerechtelijk archief blijkt inderdaad ook dat de termen van de wet slechts beperkte toepassingsmogelijkheden boden voor de politiediensten. Dat de politiediensten zich hierdoor niet geremd voelden, kan erop wijzen dat Julien Lahaut op dat punt geen ongelijk had.

Wij hebben reeds het rapport over de rekruteringen vermeld dat de Brusselse procureur-generaal in november 1936 aan de minister van Justitie François Bovesse bezorgde. De minister bevestigde trouwens in de Kamer dat hij de procureurs-generaal in vergadering had bijeen geroepen om over de te nemen maatregelen te beraadslagen²⁷. Via diverse kanalen werd informatie verzameld, zorgvuldig samengebracht en aan de diverse politiediensten doorgegeven. Zo bevatte korpsnota 125/3, d.d. 25 januari 1937, van de commandant van de Rijkswacht de lijst van alle op dat ogenblik bij de politiediensten gekende Belgische vrijwilligers²⁸. De nota werd in het ganse land verspreid. Vooral in Antwerpen bleek de gerechtelijke politie uitermate veel ijver te betonen. De gedrevenheid van commissaris George Block, die in Antwerpen verantwoordelijk was voor de politieke dossiers, en zijn grondige kennis van de ‘subversieve’ bewegingen (lees : links-

24 AN VLEUGELS, *Antwerpenaars in de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939. Een groepsportret*, faculteit Letteren, KULeuven, 1998.

25 Parket van de procureur-des-konings te Brussel, Gerechtelijke politie, politiek dossier (RA Anderlecht).

26 Dossier Nothomb-De Rijcker, 3162 (Archieven Auditoraat-generaal).

27 *Parlementaire Handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergadering van 23 december 1936, p. 545.

28 AN VLEUGELS, *Antwerpenaars in de Spaanse burgeroorlog...*, p. 49.

revolutionaire en Vlaams-nationalistische verenigingen) speelden hierin zeker een rol²⁹. In januari 1937 werd Karel Van Belle, secretaris van de Antwerpse KPB-federatie en provincieraadslid; opgepakt wegens het 'ronselen' van vrijwilligers³⁰. In april werd ook de diamantbewerker Karel Mariën in beschuldiging gesteld. Beiden werden evenwel een maand later reeds vrijgesproken. De juridische basis waarop de klacht steunde die tegen hen in november 1936 – voor het in voege treden van de 'wet Bovesse' – was neergelegd, was bijzonder wankel. Er kon namelijk niet worden aangetoond dat zij ook militairen in actieve dienst hadden aangeworven. Maar ook tijdens de daaropvolgende maanden bleven de Antwerpse veiligheidsdiensten alert. Zo werd in augustus 1937 een huiszoeking uitgevoerd in het lokaal van de Internationale Rode Hulp³¹. Toch liepen de gerechtelijke vervolgingen tegen de 'ronselaars' uiteindelijk ook in Antwerpen met een sisser af en werd niemand veroordeeld.

Enkele communistische verantwoordelijken voor de aanwervingen kwamen wel voor de rechter. Dat was het geval met Valentin Tincler, secretaris van de KPB-federatie in Charleroi en provincieraadslid, die evenwel werd vrijgesproken³². In Brussel werd de spin in het rekruteringsnetwerk, Pierre Bosson, met rust gelaten³³. Op zoek naar documenten die de communistische betrokkenheid bij de aanwerving kon aantonen, had het lokaal van de federatie aan het Oud Korenhuisplein in februari 1937 wel het bezoek gekregen van de politie. Bewijzen werden er echter niet aangetroffen³⁴. Tegen Victor Thonet uit Hoei, zoon van de communistische permanente afgevaardigde voor de provincie Luik, Joseph Thonet, werd een uitgebreid onderzoek gevoerd op basis van de wet van 31 december 1936³⁵. Hij werd uiteindelijk op 15 maart 1937 door de Luikse Rechtbank van Eerste Aanleg tot acht dagen gevangenisstraf veroordeeld. De rechtbank meende te kunnen aantonen dat één van de vele door Thonet aangeworven vrijwilligers pas na 31 december 1936, datum van het in voege treden van de 'wet Bovesse', was vertrokken en dat de herhaalde gesprekken die hij met de vrijwilliger had gevoerd en het treinbiljet naar Parijs dat hij hem had betaald, als voldoende bewijs golden om de veroordeling uit te spreken.

Ook de Gerechtelijke politie van Gent startte een uitgebreid onderzoek op om de wervers voor Spanje te identificeren en uit te maken of er uit het vrijwilligerschap

29 RUDI VAN DOORSLAER & ETIENNE VERHOEYEN, "L'Allemagne nazie, la police belge et l'anti-communisme en Belgique (1936-1944). Un aspect des relations belgo-allemandes", in *BTNG*, 1986, 1-2.

30 AN VLEUGELS, *Antwerpenaars in de Spaanse burgeroorlog...*, p. 50 en *Parlementaire Handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergadering van 25 februari 1937, p. 748.

31 AN VLEUGELS, *Antwerpenaars in de Spaanse burgeroorlog...*, p. 53.

32 JOSEPH LEEMANS, *Le procès Valentin Tincler ou l'histoire d'une provocation au service du fascisme*, Brussel, 1937.

33 ELISA VAINSEL, *Les volontaires bruxellois dans les Brigades internationales durant la guerre civile espagnole (1936-1939)*, faculteit Letteren ULB, 2002.

34 *La Voix du Peuple*, 5.2.1937, p. 2.

35 Hof van Beroep te Luik, dossier 214/37, Thonet Victor (RA Saint-Hubert).

- 15 februari 1937 : het stoffelijk overschot van de Belgische zaakgelastigde in Madrid, baron Jacques de Borchgrave, wordt aan het Zuidstation in ontvangst genomen door zijn familie. De houding die de regering aannam na zijn gewelddadige dood, leidde tot het aftreden als minister van de socialistische partijvoorzitter Emile Vandervelde. (Foto Soma)

eventueel geldelijk voordeel te halen viel ³⁶. De vrijwilligers of hun familieleden werden opgespoord en ondervraagd. Vooral de plaatselijke communistische voorman Kamiel Van Acker kwam daarbij in het vizier ³⁷. Sommige vrijwilligers verklaarden dat ze naar Spanje gingen om te werken. Velen gaven echter toe dat hen een reisbiljet voor Parijs was overhandigd of dat ze geld voor de reis hadden ontvangen. Ook trachtte de politie te weten te komen hoeveel steun de familie van de vertrokken vrijwilligers ontving en van wie ze die ontving. Konden deze 'voordelen' als 'giften, bezoldigingen of beloften' worden geïnterpreteerd? De politiediensten waren er van uitgegaan dat zulks wel het geval was, maar eens de magistraten de ingewonnen informatie toetsten aan de wetteksten, bleek het tegendeel het geval te zijn. Uiteindelijk werd ook het Gentse onderzoek dat midden november 1936 was opgestart in juli 1937 geseponeerd. Een vervolging werd m.a.w. niet opportuun geacht.

³⁶ Rechtbank van Eerste Aanleg te Gent, 30.596 (RA Beveren-Waas).

³⁷ RUDI VAN DOORSLAER, "Gentenaars in de Internationale Brigaden. Motivaties voor het vrijwilligerschap in een politiek-militair conflict", in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 6, 1980, p. 149-198.

IV. De vrijwilligers zelf zijn aan de beurt

De houding van de Belgische regering t.a.v. de vrijwilligers veranderde toen het Niet-Interventiecomité een stap verder zette en de lidstaten van het NIC er zich op 16 februari 1937 toe verbonden het niet-interventieakkoord uit te breiden tot alle niet-Spanjaarden die zich wensten te engageren in de burgeroorlog. Drie dagen later legde François Bovesse de kladtekst van een wetsontwerp aan de ministerraad voor die het vertrek of de transit van vrijwilligers verbood³⁸. Op 24 maart kwam het ontwerp in de Kamer ter sprake³⁹. Net als in december 1936 gaf de socialistische fractie te kennen zich bij de stemming te zullen onthouden. Max Buset benadrukte dat het geenszins in de bedoeling lag een motie van wantrouwen jegens de regering neer te leggen, maar dat anderzijds toch ook moest worden vastgesteld dat de niet-interventiepolitiek in de praktijk een farce was gebleken. Dezelfde discussie werd op 8 juni, maar dan uitgebreid, nog eens overgedaan⁴⁰. Het werd een regelrechte *clash* tussen de communisten samen met de socialistische linkervleugel – Max Buset, Fernand Brunfaut, Emile Vandervelde, René Delbrouck – aan de ene zijde en Paul-Henri Spaak aan de andere. De kwestie van de vrijwilligers, van de niet-interventie, van de verdediging van de democratie was in de ogen van de linkervleugel één en hetzelfde probleem. Voor de liberale en katholieke meerderheidspartijen was er geen vuiltje aan de lucht. De neutraliteitspolitiek moest worden voortgezet en het internationaal akkoord waartoe men was gekomen in het Niet-Interventiecomité moest worden geconcretiseerd. Op 11 juni 1937 trad de Belgische gelegenheidswet in voege⁴¹. Hierdoor werd iedere rekrutering, maar ook ieder vertrek of transit naar Spanje strafbaar gesteld. De gelegenheidswet zou bij het einde van het Spaanse conflict automatisch worden opgeheven.

Het overgrote deel (naar schatting minimum 80 %) van de vrijwilligers voor de Brigaden was echter vóór 11 juni 1937 vertrokken. Op hen kon deze wet dus moeilijk van toepassing zijn. Maar inmiddels waren reeds onrechtstreekse middelen aangewend om de vrijwilligers te treffen. Er waren er drie : niet-aangifte van verandering van woonplaats, verwaarlozing van de familie en desertie. Hoewel er bepaalde veroordelingen zouden zijn uitgesproken steunend op de eerste twee overtredingen, hebben wij daarvan geen concreet spoor gevonden. Belangrijk waren enkel de vervolgingen die werden ingesteld wegens desertie. De minister van Justitie François Bovesse had reeds op 18 november 1936 in de Senaat gewezen op de ‘geprovoceerde desertie’ als mogelijk repressief instrument waarover de regering beschikte⁴². Op 23 december 1936 kwam hij hierop in de

38 Proces-verbaal van de ministerraad van 19 februari 1937 (ARA).

39 *Parlementaire Handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergadering van 23 maart 1937.

40 *Parlementaire Handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, vergadering van 8 juni 1937.

41 *Parlementaire Documenten*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 1936-1937, nr. 175 en Senaat, 1936-1937, nr. 195.

42 RUDI VAN DOORSLAER, ‘Gentenaars in de Internationale Brigaden...’, p. 53.

Kamer terug : “*Le volontaire en soi, c’est un monsieur qui, librement, usant des droits de la personnalité humaine, va se battre pour une cause qu’il croit juste. Si ce citoyen a des obligations en Belgique et s’il ne les accomplit pas, il tombe sous le coup de la loi belge. C’est le cas de celui qui est à l’heure actuelle sous les drapeaux, part s’engager à l’étranger et devient déserteur; c’est le cas de celui qui, n’étant plus sous les drapeaux, mais ayant encore des obligations de milice en vertu de la loi sur la milice, passe la frontière sans avoir demandé d’autorisation, reçoit un ordre de rappel et ne rentre pas en Belgique dans le délai fixé par la loi. Il devient déserteur*”⁴³.

Het aantal personen dat in actieve militaire dienst was op het ogenblik van het vertrek naar Spanje is haast te verwaarlozen. Er zijn drie gevallen bekend van sergeant-piloten die in november 1936 voor de Krijgsraad van Brabant en Henegouwen dienden te verschijnen : André Autrique werd tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld, mede omdat hij zijn metgezellen had aangezet tot desertie. Léon Jacobs en Marcel Hansel, beiden leerling-piloten aan de opleidingsschool in Wevelgem, kregen drie maanden militaire gevangenisstraf⁴⁴. Het Hof van Beroep van Brussel veroordeelde Autrique in maart 1938 daarenboven tot 4 maanden opsluiting wegens het ‘frauduleus uitvoeren van een vliegtuig’. Hij was ondertussen voor de tweede maal naar Spanje vertrokken.

De anderen waren dus ‘administratieve deserteurs’, waarvan de desertie geprovoceerd werd. Eens de politie op de hoogte was van het vertrek van een vrijwilliger (met onbepaald militair verlof) naar Spanje, werd zijn naam doorgegeven aan de militaire overheid. Had de persoon in kwestie geen toestemming gevraagd aan de minister van Landsverdediging om het land te verlaten, dan kreeg hij een heroproepingsbevel thuis bezorgd. Daarop volgde automatisch de desertie. Nog in februari 1937 had de Auditeur-generaal aan de minister van Landsverdediging gemeld dat hij ook tegen reserveofficieren die als vrijwilliger naar Spanje waren getrokken geen enkele juridische maatregel kon nemen⁴⁵. Hij voegde er deze suggestie aan toe : “*Si éventuellement les sous-lieutenants Nothomb et De Rycker venaient à être rappelés par mesure d’ordre et s’ils ne satisfaisaient pas à ce rappel, ils deviendraient déserteurs et je pourrais intervenir*”. Wanneer precies de beslissing werd genomen (in de regering ?) om systematisch naar deze ‘repressieve methode’ te grijpen is niet duidelijk. Wel is het zo dat op 28 april 1937 de eerste ‘administratieve’ deserteur door de Krijgsraad van Brabant werd veroordeeld⁴⁶. Ondertussen werden de namen van de deserteurs systematisch in het *Centraal Signalementsblad* van het Commissariaat-generaal bij de gerechtelijke politie bekend gemaakt en er werd om hun opsporing verzocht.

⁴³ *Parlementaire Handelingen*, Kamer van volksvertegenwoordigers, 23.12.1936.

⁴⁴ Parket van de procureur-des-konings te Brussel, Gerechtelijke politie, politiek dossier, 103/93 (RA Anderlecht).

⁴⁵ Dossier Nothomb-De Rijcker, 3162 (Archieven Auditoraat-generaal).

⁴⁶ Het betreft Joseph-Jean Deschamps, veroordeeld tot 4 dagen militair arrest (Archieven Auditoraat-generaal).

- Belgische vrijwilligers van de Internationale Brigaden bij hun terugkeer in Brussel op 19 november 1938. Toen kregen zij een anjer op hun revers gespeld, maar velen onder hen moesten zich later verantwoorden wegens desertie. (Foto auteur)

In mei 1937 kwam de ijver die de burgerlijke en militaire overheden in deze kwestie aan de dag legden in het Bureau van de BWP ter sprake ⁴⁷. Emile Vandervelde, steeds opnieuw hij, had de minister van Landsverdediging luitenant-generaal Henri Denis aangesproken en die was het met hem eens “*que les choses devaient en rester là*”. De *patron* vond dat de BWP een publiek protest moest laten horen “*contre la rigueur excessive du gouvernement*”. Voor Hendrik De Man moest de wet worden toegepast, terwijl Achilles Delattre vond dat socialisten niet voor communisten moesten opkomen. Hiermee raakte de Bureaudiscussie meteen de kern van de Interbrigadisten-kwestie. Vandervelde onderstreepte de invloed die de KPb in Luik en Brussel had verworven, waarop Delattre repliceerde dat zulks precies het gevolg was van het gemeenschappelijk front dat sommige socialisten voorstonden. Maar de *patron* bleef aandringen. De beslissing werd genomen om een brief die het Bureau hieromtrent van de KPb had ontvangen niet te beantwoorden, maar aan Isi Delvigne de opdracht te geven een artikel in *Le Peuple* te plaatsen. In ieder geval diende senator Henri Rolin in juni 1937 een eerste amnestievoorstel in, waarover zo dadelijk meer.

⁴⁷ Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 10.5.1937 (AMSAB).

De steeds toenemende verwijdering tussen de KPB en de BWP, die parallel liep met het failliet van de Volksfrontgedachte, stond centraal in de wijze waarop de socialisten aankeken tegen de actie voor Spanje en de Spanjevrijwilligers in het bijzonder: “(...) *je me méfie profondément des communistes et chaque jour je m’en éloigne davantage*” wist Paul-Henri Spaak te melden in januari 1938 tijdens één van de Spanjediscussies in het BWP-bureau⁴⁸. De ruimte ontbreekt om in het kader van dit korte artikel alle aspecten daarvan – de solidariteitscomité’s overal te lande, de relatie tussen de twee Internationales, de kliniek in Onteniente, de opvang van de Baskische kinderen – te behandelen⁴⁹. Het verhaal van de opvang en financiële ondersteuning van de teruggekeerde gekwetste vrijwilligers en van de Vriendenkring van gewezen Spanjevrijwilligers is evenwel illustratief genoeg.

Eind oktober 1937 verzocht de voorzitter van de Vriendenkring Paul Nothomb het BWP-secretariaat om hulp bij de opvang van de gekwetsten⁵⁰. Partijsecretaris Auguste De Block zette onmiddellijk de puntjes op de i: de partij wou wel iets doen, maar dan op eigen houtje. Maar Emile Vandervelde zag het opnieuw anders: ook de vrijwilligers die zich goed hadden gedragen, maar geen BWP-leden waren, moesten op de medische hulp van de socialistische klinieken beroep kunnen doen. Hiermee ging het bureau akkoord. In april 1938 kwam Vandervelde op de hulp aan de invalide Spanjestrijders terug. Kon de regering niets doen of kon eventueel het Rode Kruis niet worden ingeschakeld⁵¹? Max Buset ging daar tegenin en hij kreeg steun van De Block en Ernest Piot: “*Les communistes ont reçu jusqu’à présent les fonds de l’Espagne, maintenant que les caisses sont presque vides en Espagne, on ne peut plus leur en donner. Que font les communistes? Ils viennent chez nous pour que nous reprenions leur activité. (...) Nous n’avons pas besoin des communistes pour les soutenir*”. Zoals het geval was geweest met de discussie rond de ‘wet Bovesse’, kon de *patron* niet anders dan uiteindelijk zijn bezwaren inslikken. In een rapport van de KPB aan Moskou werden die problemen ook toegegeven: “*Il y a eu des difficultés, les blessés, malades ou mutilés étant restés 3 mois sans être soutenus, cela créa un malaise et certains passèrent au fascisme*”⁵².

Wat de Vriendenkring betreft ontspon zich in januari 1938 in het BWP-bureau een gelijkaardige discussie waarop voor de gelegenheid ook Henri Rolin was uitgenodigd⁵³. Rolin werd als voorzitter van het Coördinatiecomité voor hulp aan de Spaanse republiek

48 Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 5.1.1938 (AMSAB).

49 Zie m.b.t. Onteniente: ELSA RAYET, “Onteniente et la guerre d’Espagne”, in *Mémoire de la gauche, Albert Marteaux, 1896-1949, Cahiers marxistes*, nr. 213, 10-11.1999, p. 145-178.

50 Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 27.10.1937 (AMSAB).

51 Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 11.4. en 23.5.1938 (AMSAB).

52 Travail effectué et Matériaux, s.l., s.d. [najaar 1938] (DACOB, Belgische archieven van de Komintern, 1921-1940, B24). Zie m.b.t. deze kwestie: RUDI VAN DOORSLAER, “Gentenaars in de Internationale Brigaden...”

53 Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 5.1.1938 (AMSAB).

vaak uitgenodigd voor gemeenschappelijke meetings met communisten. Zo stond er in de Antwerpse diamantclub een herdenking voor de gesneuvelde broers Emiel en Israël 'Piet' Akkerman op het programma ⁵⁴. Zelfs Emile Vandervelde vond dat “*un peu douteux*”. Rolin zelf was de mening toegeedaan dat hij samenwerking met de communisten op dit terrein niet kon uit de weg gaan : “*Dans cette affaire des combattants, du fait que Brachet était un socialiste, notre absence serait incompréhensible*”. Uiteindelijk schaarde ook Vandervelde zich achter dit standpunt. Voor partijsecretaris Auguste De Block kon er niet de minste twijfel bestaan : “*Il est impossible de travailler avec les communistes*”; ook Max Buset liet zich op dit punt gelden : “*les communistes (...) poursuivront leur but éternel qui est (...) le noyautage du Parti*”.

Niettemin kwam Eerste minister Paul-Henri Spaak nog eind september 1938 tussen bij de terugkeer van gekwetste Interbrigadisten ⁵⁵. Julien Lahaut was hem komen opzoeken om hem daarvan op de hoogte te stellen. Het BWP-bureau besliste dat de socialistische ministers zouden tussenkomen opdat de ‘wet Bovesse’ niet zou worden toegepast.

V. Op weg naar een amnestie ?

Meermaals werden vanaf juni 1937 in de Kamer en in de Senaat voorstellen neergelegd om de vervolgd en veroordeeld op basis van de diverse hierboven vermelde wettelijke maatregelen amnestie te verlenen. Een eerste voorstel van de socialistische senator Henri Rolin (11 juni 1937) werd door de Commissie voor Justitie aangenomen, maar door de Senaat verworpen. Een tweede bijgewerkt voorstel van Rolin en andere senatoren kwam op 7 april 1938 nipt door de Commissie, maar werd toen niet in voltallige vergadering besproken.

Inmiddels had de republikeinse regering beslist tot de demobilisatie van de Internationale Brigaden, die onder de begeleiding van de Volkenbond in oktober 1938 werd uitgevoerd. Intussen was in België een nieuwe regering van socialisten, liberalen en katholieken tot stand gekomen, onder leiding van Paul-Henri Spaak (mei 1938-januari 1939). Op 24 oktober kwam de repatriëring in het Bureau van de BWP ter sprake ⁵⁶. Vraag was of de partij een afgevaardigde zou sturen voor de voorbereiding van de ontvangst van de vrijwilligers in Brussel. Emile Vandervelde drong aan opdat de partij zou vertegenwoordigd zijn. Bij de ontvangst moesten, aldus de *patron*, meerdere socialistische volksvertegenwoordigers aanwezig zijn : “*(...) pour qu’ils [de vrijwilligers, nvda] sentent bien que se ne sont pas seulement les communistes qui veulent leur faire accueil*”. De rivaliteit

⁵⁴ Zie m.b.t. de broers Akkerman : RUDI VAN DOORSLAER, “Israël 'Piet' Akkerman, de diamantzager (1913-1937). Een joodse militant van de Derde Internationale in Antwerpen”, in *BTNG*, 1991, 3-4, p. 721-782.

⁵⁵ Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 26.9.1938 (AMSAB).

⁵⁶ Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 24.10.1938 (AMSAB).

- Een maand later, op 11 december 1938, kwamen nog 14 gekwetsten terug. Enkele communistische voormannen gingen hen aan het Zuidstation afhalen : Paul Nothomb (2de van links met donkere mantel en lichte hoed) en Julien Lahaut (midden met strik) namen de honneurs waar. Uiterst rechts met valies herkennen wij ook de latere verzetsman en KP-leider Albert De Coninck. (Foto Carcob-Brussel)

met de communisten stond opnieuw centraal toen, enkele weken later, Isabelle Blume, Jeanne Vandervelde en Albert Bytebier in een brief geld vroegen aan het Bureau om de vrijwilligers bij hun terugkeer een kostuum, wat linnengoed en een kleine som geld te geven ⁵⁷. De afwijzing van Arthur Gailly was onmiddellijk en radicaal : “*C’est une machination des communistes. Si le Parti a des volontaires qui reviennent, qu’il s’occupe des socialistes et pas des communistes*”. En zo besliste ook het Bureau.

Op 10 november las Eerste minister Paul-Henri Spaak in de ministerraad een communiqué van de Franse regering voor waarin werd aangekondigd dat een eerste contingent met 125 Belgen aan de Spaans-Franse grens was samengebracht ⁵⁸. De regering besliste de consul in Sète de nodige kredieten ter beschikking te stellen om de reiskosten van de vrijwilligers te betalen. Joseph Pholien, de katholieke minister van Justitie, zou de terugkeer verder op de voet volgen. Duidelijk was dat de socialistische parlementairen moeilijk

⁵⁷ Verslag van de vergadering van het Bureau van de BWP, 14.11.1938 (AMSAB).

⁵⁸ Proces-verbaal van de ministerraad van 10 november 1938 (ARA).

konden aanwezig zijn bij de feestelijke verwelkoming, indien de politiediensten zouden optreden om de ‘deserteurs’ te arresteren, terwijl hun voorman Spaak tegelijkertijd ook regeringsleider was. Een dergelijke handelwijze zou de communisten helemaal in de kaart spelen. Op 14 november 1938 legde de uitgesproken conservatieve Pholien daarom een amnestie-ontwerp ter tafel, dat naast stakingsfeiten en taalincidenten ook de Spanjevrijwilligers omvatte⁵⁹. Dat liet de minister toe telefonische instructies gegeven aan de Auditeur-generaal om de Spanje-deserteurs niet langer aan te houden⁶⁰. Enkele dagen later, op 19 november, kwamen 230 gedemobiliseerde Belgische Interbrigadisten met de trein in Brussel aan. “*S’il y a parmi eux des déserteurs, il n’y a pas lieu d’entraver en quoi que ce soit leur rentrée en Belgique*”, meldde de Auditeur-generaal aan de commandant van de Rijkswacht. Aan de Commissaris-generaal bij de Gerechtelijke opdrachten werd op bevel van de minister verzocht deze beslissing ook in het *Centraal Signalementsblad* bekend te maken. De aanhangig gemaakte zaken werden vanaf midden november 1938 systematisch zonder gevolg geklasseerd. Dat belet niet dat de Gerechtelijke politie bij het parket van Brussel voorgedrukte formulieren had opgemaakt om de teruggekeerde vrijwilligers zorgvuldig te registreren⁶¹.

Op 15 december 1938 werd het wetsontwerp van Joseph Pholien eenparig door de Senaatscommissie voor Justitie afgewezen⁶². Het gevolg daarvan was dat in sommige gevallen de veroordelingen van Spanje-vrijwilligers opnieuw werden hervat. In een telefoongesprek met de Auditeur-generaal had Pholien op 21 december laten verstaan dat hij de beslissing om al dan niet vervolging in te stellen overliet aan de militaire auditeurs⁶³. Deze bevestiging is opmerkelijk, aangezien de minister zich in principe niet had te mengen in deze juridische procedure. In ieder geval meldde de Auditeur-generaal aan zijn Krijgsauditeurs meteen dat hij het raadzaam vond voor de aanhangig gemaakte gevallen de verjaring te laten uitspreken. In januari 1939 voelde Henri Rolin zich evenwel genoodzaakt tussen te komen bij de minister van Landsverdediging luitenant-generaal Henri Denis, omdat ondanks deze afspraken een aantal teruggekeerde vrijwilligers toch nog waren verhoord geworden op last van het militaire parket van Brabant-Henegouwen⁶⁴. De Krijgsauditeur kon daaromtrent aan de Auditeur-generaal melden dat er een “*période de flottement*” was geweest en dat in het algemeen de Krijgsraad van Brabant-Henegouwen “*dès l’origine a fait preuve de beaucoup de mensuétude à*

59 *Parlementaire Documenten*, Senaat, Zitting 1938-1939, nr. 12.

60 Brief van de Auditeur-generaal aan de Rijkswachtcommandant, 13.11.1938 (Archieven Auditoraat-generaal, A130, 47/4; verder AAG, A130)

61 Parket van de procureur-des-konings te Brussel, Gerechtelijke politie, politiek dossier, doos 30 (RA Anderlecht).

62 *Parlementaire Documenten*, Senaat, Vergadering van 15 december 1938, nr. 52.

63 Brief van de Auditeur-generaal aan de minister van Justitie, 21.12.1938 (AAG, A130).

64 Brief van senator Henri Rolin aan de minister van Landsverdediging, 7.1.1939 (AAG, A130).

l'égard des hommes de retour des armées d'Espagne"⁶⁵. Wegens het uitblijven van een wettelijke amnestie kwam de Auditeur-generaal twee maanden later evenwel terug op de anticiperende praktijk van amnestie die sinds 14 november 1938 bestond⁶⁶. Hij vroeg de Rijkswachtcommandant opnieuw instructies te geven voor de arrestatie van de deserteurs, terwijl een gelijkaardige mededeling in het *Centraal Signalementsblad* verscheen.

Om die reden dienden de socialistische senatoren Henri Rolin, Alfred Laboulle en Herman Vos in mei 1939 hun amnestievoorstel van 7 april 1938 opnieuw in. Inmiddels waren de socialisten uit de regering gewipt en had Hubert Pierlot een kabinet met katholieken en liberalen samengesteld (18 april 1939-3 september 1939). Het voorstel werd door de Commissie voor Justitie geamendeerd en nipt goedgekeurd. Op 10 juni besliste de ministerraad aan de liberale minister van Justitie, Paul-Émile Janson, *carte blanche* te geven. De regering zou zich niet verzetten tegen de stemming van het wetsvoorstel⁶⁷. Op 21 juni 1939 werd het in de Senaat besproken en met 58 tegen 56 stemmen en 11 onthoudingen verworpen⁶⁸. Twee dagen later dienden enkele socialistische en liberale volksvertegenwoordigers een nieuw amnestievoorstel in dat rekening hield met de opmerkingen die tijdens de besprekingen in de Senaat waren gemaakt⁶⁹. Dat ontwerp werd tijdens de buitengewone zitting van 1939 en de zitting 1939-1940 niet meer besproken. Zowel de minister van Justitie Janson, als zijn collega van Landsverdediging en de Auditeur-generaal en de Krijgsauditeurs waren van mening dat een eventuele algemene wettelijk vastgelegde amnestie voor de Spanjevrijwilligers de deuren open zette voor nog meer deserties⁷⁰. Met een eventuele algemene mobilisatie in het vooruitzicht – België had reeds in oktober 1938 een eerste gedeeltelijke mobilisatie gekend – vonden zij zulk een maatregel onverantwoord. Liever gaven zij er de voorkeur aan de politiek die zij tussen november 1938 en maart 1939 hadden gevolgd – het seponeren van de dossiers – verder te zetten.

Niettemin werden de militaire parketten door minister van Justitie Paul-Émile Janson in augustus 1939 verzocht informatie door te geven m.b.t. de Spanjevrijwilligers : gevraagd werd naar het totaal aantal deserteurs en de straffen die ze hadden opgelopen⁷¹. Het resultaat daarvan blijkt uit de volgende tabel :

65 Brief van de Auditeur van Brabant-Henegouwan aan de Auditeur-generaal, 14.1.1939 (AAG, A130).

66 Brief van de Auditeur-generaal aan de commandant van de Rijkswacht, 23.3.1939 (AAG, A130).

67 Proces-verbaal van de ministerraad van 16 juni 1939 (ARA).

68 *Parlementaire handelingen, Senaat*, zitting van 21 juni 1939, p. 418 e.v. *Parlementaire documenten*, Kamer van volksvertegenwoordigers, vergadering van 23 juni 1939, nr. 167.

69 *Parlementaire handelingen*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, zitting van 23 juni 1939, p. 278.

70 Brief van de minister van Landsverdediging aan zijn collega van Justitie Paul-Émile Janson, 13.8.1939 (AAG, A130).

71 Brief van de minister van Justitie aan de Auditeur-generaal, 21.8.1939 (AAG, A130).

Spanjevrijwilligers vervolgd wegens ‘administratieve’ desertie
(stand opgemaakt augustus 1939)

regimenten	Aanhangig gemaakte zaken	veroordeelden
Aarwarijans & Limburg	30	13
Corf & Wier veldwachters	11	9
Luit, Luxemburg & Namen	80	32
Brabant & Haren vrouwen	174	107
Totaal:	310	163

In een eerdere publicatie hebben wij het totaal aantal Belgische vrijwilligers op zo'n 1.608 geraamd ⁷². Ook na de consultatie van de archieven van de Brigaden in Moskou, kwam José Gotovitch tot het besluit dat dit een betrouwbaar getal was ⁷³. Van die ca. 1.600 zijn er naar schatting tussen 10 en 15 % gesneuveld ⁷⁴. Wanneer wij ook de gesneuvelden in rekening brengen (en het minimumgetal van 160 doden nemen), dan komen wij tot 1.440 in leven zijnde Belgische vrijwilligers op het einde van de burgeroorlog, waarvan er 21 % werden vervolgd wegens desertie en 11 % ook effectief veroordeeld. De strafmaat schommelde tussen twee en vijftien dagen arrest in de Militaire gevangenis. Er werden dus door de Krijgsraden systematisch verzachtende omstandigheden aangenomen (de strafmaat voor desertie in vredetijd bedroeg minimum twee maanden, maximum twee jaar). Voor het Krijgshof kregen drie vrijwilligers een maand militaire gevangenis; de reserveofficieren werden gedegradeerd ⁷⁵; de enige Franco-vrijwilliger onder deze 163 veroordeelden kreeg eveneens een maand.

Het viel te verwachten, gezien de context van het Spaanse conflict en de passies die het had opgeroepen, dat ook na de terugkeer van de ‘Interbrigadisten’ bepaalde aspecten

⁷² RUDI VAN DOORSLAER, “Tussen wereldrevolutie en joodse identiteit. Joden uit België in de Spaanse burgeroorlog”, in *Bijdragen-Cahiers*, Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, nr. 17, 1995, p. 13-85.

⁷³ JOSÉ GOTOVITCH, *Les volontaires de Belgique dans les Brigades. Quelques éléments pour une comparaison*. Niet-gepubliceerde bijdrage aan het *Colloque international sur les Brigades internationales* (Lausanne, 18-20.12.1997).

⁷⁴ Bij de Gentse vrijwilligers telden wij 12 % gesneuvelden, bij de joden van diverse nationaliteiten die uit België vertrokken 20 %. De samenstelling van deze zeer uiteenlopende groepen vrijwilligers en de verschillen in duur van hun verblijf in Spanje, kunnen dit verschil verklaren. RUDI VAN DOORSLAER, “Tussen wereldrevolutie en joodse identiteit...”, p. 61 e.v.

⁷⁵ Dossier Nothomb-De Rijcker, 3162 (Archieven Auditoraat-generaal).

nog een repressieve staart zouden krijgen. Het meest in het oog springend waren de beschuldigingen tegen de surrealistische dichter en advocaat Achille Chavée uit La Louvière ⁷⁶. Hij was in Spanje een tijd lang voorzitter geweest van de Juridische commissie in de kazerne van de Brigaden in Albacete. Na zijn terugkeer stelde hij zich in 1938 kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen op de lijst van de BWP. In die context werd hij door een Franse vrijwilliger beschuldigd van brutaliteiten jegens bepaalde vrijwilligers in Albacete. Een perscampagne zorgde ervoor dat er uiteindelijk een aanklacht tegen hem werd ingediend bij de Orde van advocaten ⁷⁷. Na eerst te zijn geschorst, werd hij uiteindelijk wegens gebrek aan bewijzen in eer hersteld en opnieuw tot de Balie van Bergen toegelaten.

VI. Naschrift

De vervolging van de Spanjevrijwilligers is voor twee bijzondere aspecten interessant. Het eerste aspect betreft een fundamentele evolutie in het Belgisch socialisme en wordt geïllustreerd door de, op het eerste gezicht tegenstrijdige, reacties van de leidinggevende figuren van de rechtervleugel van de BWP : Hendrik de Man en Paul-Henri Spaak, gesteund door de syndicale leiders ⁷⁸. Aan de ene kant maakten ze gebruik van de anti-communistische interventie van de politieke rechterzijde om hun eigen ‘marxistische’ linkervleugel te treffen en bijgevolg te verzwakken. De communisten gaven bij de werving voor de Internationale Brigaden de voorkeur aan kwantiteit boven kwaliteit en dat maakte hen én de socialistische linkerzijde kwetsbaar. Het traditionele 19de eeuwse marxistische arbeiderssocialisme, met zijn utopisch eindperspectief, werd toen door de rechterzijde van de BWP ten grave gedragen. Na de grote economische crisis van 1930 koos deze laatste resoluut voor de regeringsdeelname als instrument om het machtsverwervingsproces van de socialisten – dat in het laatste kwart van de 19de eeuw was ingezet – verder te zetten. Aan de andere kant wenste de socialistische rechterzijde een deel van haar electorale basis niet voor het hoofd te stoten, waardoor ze zich verplicht voelde in de respectieve coalitieregering(en) op het beleid te wegen en de al te scherpe kanten van de repressie tegen de Spanjevrijwilligers bij te vijlen : de eerste wet Bovesse, de amnestiepogingen en de niet-interventie bij de repatriëring illustreren dit. Wij hebben het reeds 18 jaar geleden geschreven in de publicatie van de besluiten bij het ULB-colloquium over de Spaanse burgeroorlog : in de kwestie van België en de Spaanse burgeroorlog stond de BWP centraal en de vrijwilligersproblematiek is daar opnieuw een illustratie van ⁷⁹.

⁷⁶ CAMILLE LEROY, *Les volontaires de la région du Centre dans les Brigades internationales*, faculteit Letteren, ULB, 1995, p. 24 e.v.

⁷⁷ Dossier samengesteld door de verdediging van Achille Chavée (Archieven Simonne Chavée, Eigen verzameling documenten).

⁷⁸ Zie m.b.t. de interne tegenstellingen in de BWP rond de Spaanse burgeroorlog : CHRISTIAN SAELENS, “Le POB et la reconnaissance de Burgos”, in *BTNG*, 1987, 1-2, p. 291-313.

⁷⁹ RUDI VAN DOORSLAER, “Bij wijze van besluit : de Spaanse burgeroorlog als laboratorium van het Belgisch politiek landschap aan de vooravond van WOII”, in *BTNG*, 1987, 1-2, p. 909 e.v.

Het tweede aspect betreft de relatie tussen de rechterlijke en de uitvoerende macht. Het optreden van de gerechtelijke diensten tegen de Spanjevrijwilligers sloot aan bij de repressieve traditie tegen de ‘subversieve’ bewegingen, d.w.z. de bewegingen die de burgerlijk-liberale of nationale ordening radicaal in vraag stelden. Na 1917 verwierf het ‘communistiche gevaar’ daarin ook in België een prominente plaats. In dat opzicht lagen de gebeurtenissen rond de Spanjevrijwilligers in de lijn der verwachtingen, temeer daar de regering van ‘nationale eenheid’ zich gedekt voelden door de politieke neutraliteit die zij tot staatsideologie hadden verheven. Op een even eenvoudige als vanzelfsprekende wijze vonden de hoogste vertegenwoordigers van de uitvoerende macht, de magistratuur en de politiediensten elkaar om een politieke doelstelling van de meerderheidsgroep te implementeren, ook als daarvoor een wel erg onduidelijke wettelijke basis bestond. Dat kwam tot uiting toen het eerst onmogelijk bleek om de werwers te veroordelen en vervolgens toen een gelegenheidswet moest worden gestemd om de vrijwilligers zelf, die inmiddels reeds door de politiediensten als gevaarlijke subversieve personen werden beschouwd, strafbaar te stellen. De truc van de ‘administratieve desertie’ is daarbij zo doorzichtig, dat hij deze stelling enkel maar kracht bijzet.

Niettemin bleef deze vervolging zich, ondanks de toenemende angst voor het ‘rode gevaar’, binnen het democratisch kader van de liberale Belgische staat situeren. Zo viel deze politieke repressie in het niets in vergelijking met wat veel van deze ex-Spanjestrijders tijdens de bezetting te wachten stond. De ex-Spanjestrijders waren één van de door de bezetter geïsoleerde categorieën en alleen reeds de toevoeging in potlood op de omslag van het dossier bij het Auditoraat-generaal, “*Namenlijsten von Rotspanien-Freiwilligen 1937-1938*”, is daarvan een stille maar niet te miskennen getuigenis.

* RUDI VAN DOORSLAER (°1951) is werkleider bij het SOMA en hoofdredacteur van de *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*. Hij publiceerde hoofdzakelijk over joodse geschiedenis, communisme en anticommunisme, de Tweede Wereldoorlog, de Spaanse burgeroorlog, lokale geschiedenis en de geschiedenis van de politie.